

Пугач В. Я.
<https://orcid.org/0000-0001-6639-8777>

СПЕЦИФІКА ФЕМІНІСТИЧНОГО ПІДХОДУ ДО НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Феміністична філософія є одним із провідних напрямів сучасної філософії. Вона активно розвивається протягом десятиліть і має значний доробок у різних сферах теоретичної та практичної філософії. Особливий інтерес становить феміністична філософія науки, адже в її межах відбувається напрацювання методологічних засад феміністичного підходу до дослідження. Метою статті є з'ясування особливостей феміністичного підходу до наукових студій. Задля досягнення мети у статті проаналізовано ключові напрацювання феміністичної філософії науки, пов'язані з критикою ідеалу вільної від цінностей науки, переосмисленням об'єктивності та рефлексіями стосовно феміністичної методології. Стаття містить вступ, три частини і висновки. У першій частині окреслено причини та наслідки феміністичної критики ідеалу вільної від цінностей науки. Друга частина стосується переосмислення поняття об'єктивності у працях відомих феміністичних філософинь Сандри Гардінг, Гелен Лонгіно, Елізабет Ллойд і Гезер Дуглас, а також актуальності власне переосмислень для феміністичної історіографії філософії. Третю частину присвячено аналізу питань щодо наявності феміністичного методу, ознак і типових властивостей феміністичної методології. У висновках окреслено особливості феміністичного підходу до наукових досліджень, що полягають у визнанні вагомості ролі цінностей у формуванні та застосуванні наукового знання, врахуванні деталей і складності явища на відміну від спрощення та узагальнення, увазі до жіночого досвіду, утвердженні розмаїття наукової спільноти задля кращого контролю над впливом упереджень на дослідження, переконаності у сумісності об'єктивності з ціннісною ангажованістю, відкритості до критики та саморефлексії.

Ключові слова: філософія, наука, методологія, метод, феміністична філософія, об'єктивність, цінності, історіографія філософії.

Як відомо, одним із впливових напрямів сучасної філософської думки є феміністична філософія. Розвиваючись протягом десятиліть, вона набула низку розгалужень, з-поміж яких феміністична метафізика, епістемологія, етика, історіографія філософії, політична філософія тощо (Garry, Khader, & Stone, 2017). З огляду на впливовість і популярність феміністичної філософії, важливо з'ясувати, у чому ж полягає феміністичний підхід до наукових досліджень, а також визначити той методологічний потенціал, який привносить фемінізм до філософії. Для дослідниць і дослідників, які зацікавлені у використанні феміністичного підходу у власних філософських і, ширше, соціогуманітарних дослідженнях, результати, отримані у процесі досягнення зазначеної мети, можуть бути не лише теоретичне, а й важливе практичне значення.

Для з'ясування специфіки феміністичного підходу слід звернутися до феміністичної філософії науки, адже саме в її межах сформувалися

загальні методологічні феміністично-філософські рефлексії. Спираючись на власні напрацювання у вивченні феміністичної філософії науки (Пугач, 2021), у цій статті я обмежуся питаннями, які безпосередньо стосуються феміністичного підходу до досліджень, а також принагідно окреслю ті перспективи й концепції, що пов'язані з феміністичним переосмисленням об'єктивності та настанов феміністичної методології.

Критика ідеалу вільної від цінностей науки

Щоб з'ясувати особливості феміністичного підходу до наукового дослідження, видається важливим визначити передусім його ставлення до концепту «вільної від цінностей науки». У контексті розуміння цього концепту часто згадують поділ цінностей на епістемічні (які також називають когнітивними та конститутивними) й неепістемічні (відомі також як контекстуальні). Загалом ідея розподілу ґрунтується на тому,

що існують певні цінності, які є необхідними для розвитку наукового знання й, імовірно, не становлять загрози для нього, а також решта цінностей, які нібито варто розглядати окремо. Втім, питання про те, наскільки слушним є розподіл цінностей на епістемічні та неепістемічні, видається дискусійним (Kincaid, Dupré, & Wylie, 2007, p. 11).

Епістемічні цінності — це ті, які безпосередньо пов'язані з цілями формування наукового знання; до неепістемічних належить решта цінностей. Немає консенсусу стосовно того, які саме цінності слід називати епістемічними, але поширеними прикладами є простота, послідовність, широта застосування тощо (Rooney, 1992, p. 14; Carrier, 2012, p. 2564). Метою епістемічних цінностей є окреслення цілей науки та оцінка того, наскільки добре гіпотези підтверджуються свідченнями. Це особливо важливо за умов наявності двох чи більше емпірично рівноцінних гіпотез, адже тоді епістемічні цінності мають відігравати роль у здійсненні вибору на користь тієї чи тієї з них (Carrier, 2012, pp. 2550–2551).

Загрозу об'єктивності та авторитету науки вбачають, здебільшого, саме у неепістемічних цінностях (Reiss & Sprenger, 2020). Однак це не означає, що наука не є ціннісно навантаженою (*value-laden*), якщо керується виключно епістемічними цінностями. Наприклад, у розумінні німецького філософа науки Мартіна Керрієра наука є ціннісно навантаженою, якщо цінності впливають на те, що приймають за наукове знання. Зауважимо, що під таке визначення цілком підпадає і здійснення вибору під впливом епістемічних цінностей (Carrier, 2012, p. 2556).

Однак навіть на рівні епістемічних цінностей є певні проблеми. Як зауважує М. Керрієр, різні епістемічні цінності, як-от когерентність і прогрес, можуть бути в напрузі одна щодо іншої: хтось «може або цінувати як першорядну ціль збереження того, що вже було досягнуто раніше, або передусім наголошувати на тому, щоб заходити на нові території» (Carrier, 2012, p. 2552).

Американська феміністична філософія Філіс Руні звертає увагу також на інші проблеми, як-от брак консенсусу не лише щодо переліку епістемічних цінностей, а й щодо розуміння їхнього змісту. Вона наводить приклад епістемічної цінності простоти: те, як саме ми розуміємо простоту теорії, може бути зумовлене різноманітними неепістемічними факторами для конкретного вченого у конкретний час, і це може стосуватися простоти мови, розуміння, наділеності прагматичною чи естетичною якістю тощо (Rooney, 1992, pp. 14–19). З огляду на вказані

складнощі з епістемічними цінностями, Ф. Руні пропонує переосмислити поділ на епістемічні та неепістемічні цінності. На її думку, гарним рішенням може бути уявлення про них радше як про неперервну шкалу, аніж про дві окремі категорії; крім того, неепістемічні фактори слід окреслювати не в універсальний спосіб, а для певних наукових спільнот у певний час (Rooney, 1992, p. 21).

Упорядники оксфордського збірника праць *Value-Free Science? Ideals and Illusions* («Вільна від цінностей наука? Ідеали та ілюзії»), виданого у 2007 р. (далі — оксфордський збірник), характеризують ідеал вільної від цінностей науки так: «Наукові твердження є істинними або хибними і залежать від свідчень, вільних від будь-яких моральних чи політичних поглядів, і хоча правильне застосування моральних чи політичних цінностей може залежати від того, якими є факти, доречність таких цінностей є доволі відмінним від фактів про світ питанням» (Kincaid, Dupré, & Wylie, 2007, p. 4). Але цей ідеал можна визначати у різний спосіб, причому в певних формулюваннях він може бути сумісним із ціннісним навантаженням науки. Тож упорядники пропонують три варіанти, кожен з яких має однаковий початок («Об'єктивна, добре підтверджена наука ніколи суттєво не передбачає неепістемічних цінностей...»), але різне завершення: 1) «...у визначенні того, чим є свідчення і наскільки вони сильні»; 2) «...у наданні та оцінці епістемічного статусу пояснень»; 3) «...у визначенні проблем, які розв'язують вчені» (Kincaid, Dupré, & Wylie, 2007, p. 13).

Американська філософія науки Гезер Дуглас каже, що ідеал вільної від цінностей науки є провідною філософсько-науковою позицією останніх десятиліть, проте наголошує на тому, що від нього важливо відмовитися задля уважнішого аналізу ролі цінностей у формуванні наукового знання (Douglas, 2009, p. 45). Стосовно витоків цього ідеалу є різні дослідницькі позиції. Г. Дуглас вказує на нього як на продукт «холодної війни», зокрема в контексті поглядів представника логічного емпіризму Ганса Райхенбаха про те, що наукове знання є суто дескриптивним, тоді як етика є суто нормативною, тож наука є вільною від цінностей (Douglas, 2009, pp. 45–48). На її думку, вагому роль у формуванні ідеалу вільної від цінностей науки відіграла атмосфера політичного протистояння Радянському Союзу; якщо в марксистській філософії наука та цінності були взаємопов'язані, то у США набула популярності протилежна позиція (Douglas, 2009, p. 49).

У дослідницькій літературі також трапляються інші імена, які пов'язують з постанням ідеалу вільної від цінностей науки. Наприклад, упорядники згаданого оксфордського збірника пов'язують виникнення цього ідеалу з розподілом на наявне і належне у Девіда Г'юма: у міркуваннях цього філософа факти та цінності постають як чітко розмежовані сфери, тож наука, займаючись фактами, не стосується цінностей (Kincaid, Dupré, & Wylie, 2007, pp. 5–6).

За твердженням М. Керрієра, концепцію вільної від цінностей науки часто приписують Максиму Веберу, який звернув увагу на те, що наука не може обґрунтовувати або спростувати ціннісні судження. Проте підґрунтям для таких поглядів М. Керрієр теж вважає поділ на наявне та належне Д. Г'юмом (Carrier, 2012, pp. 2548–2549).

На початку книги III «Трактату про людську природу» Д. Г'юм міркує про характер і походження моральних суджень, зазначаючи, що їх неможливо вивести з розуму, зокрема тому, що розум опікується питаннями істинності та хибності, тобто відповідності й невідповідності фактам. Аморальність не впливає з невідповідності фактам, і помилка стосовно фактів може бути менш значною за аморальний вчинок, а ще є відмінність між знанням про те, як вчинити чесно, і реальними вчинками. Філософ підводить до висновку, що «мораль не полягає у жодних відношеннях, які є об'єктами науки» і загалом не є питанням фактів. Зрештою він доходить до наявного і належного, підкреслюючи, що у відомих йому системах моралі слова у висловлюваннях поєднані не за принципом «є та не є», а відповідно до «мусить чи не мусить» (Hume, 2003).

Незалежно від того, як саме сформувався ідеал вільної від цінностей науки, Г. Дуглас слушно зауважує, що він базується на уявленні про ізолюваність наукової спільноти від суспільства, яке не відповідає дійсності, адже наукова спільнота складається з людей, які є членами суспільства, мають власні переконання, пріоритети і цінності, що нікуди не зникають, коли вчені перетинають поріг науково-дослідних установ (Douglas, 2009, p. 175). На противагу цьому ідеалу філософія пропонує аналіз моральної відповідальності вчених, усвідомлення їхніх потреб в інтерпретації даних, а також увагу до впливу цінностей на формування знання для уникнення негативного впливу (Douglas, 2009, pp. 175–177).

Проти ідеалу вільної від цінностей науки виступають також і упорядники згаданого оксфордського збірника. Вони підкреслюють, що для

відповідальної державної політики потрібне відповідальне використання науки, а останнє потребує «критичного усвідомлення її ціннісних припущень» (Kincaid, Dupré, & Wylie, 2007, p. 5).

Підважує цей ідеал і М. Керрієр, який розрізняє прагматичні (продуктивність і простота використання) та утилітарні (технологічна корисність, економічна прибутковість) неепістемічні цінності. Утилітарні цінності відіграють, на його думку, вагомую роль у виборі тем дослідження, однак також впливають і на подальший вибір гіпотез (Carrier, 2012, pp. 2555–2556). Подібним чином наголошують вплив цінностей і упорядники оксфордського збірника, на думку яких, цінності впливають на вибір об'єктів і предметів досліджень, їхній категоріальний апарат і методологію, відповідну аналітику тощо (Kincaid, Dupré, & Wylie, 2007, p. 12).

М. Керрієр обґрунтовує, що насправді вплив цінностей на формування наукового знання є позитивним. Він зауважує, що ціннісно навантажені судження зумовлюють розмаїття поглядів, а почасти й вибір тих чи тих дослідницьких програм і відмінні позиції у процесі наукового знання. Очевидно, що такий плюралізм є перевагою, а не недоліком, оскільки розбіжності у поглядах і наукові суперечки корисні задля взаємного стримування упереджень. Врешті-решт ми отримуємо надійніші наукові результати, сформовані внаслідок певного наукового консенсусу після плюралізму і палких дискусій (Carrier, 2012, pp. 2558–2562).

Маємо зазначити, що наведена аргументація Мартіна Керрієра спирається на погляди визначної американської філософині науки Гелен Лонгіно. Міркуючи про припущення вчених, які можуть впливати на формування наукового знання, Г. Лонгіно стверджує, що для успішного викриття таких припущень «критика має виходити з різноманіття точок зору, в ідеалі — з усіх наявних» (Longino, 1995, p. 384). Вона також зазначає, що стандарти (системи) цінностей можуть бути різними у різних спільнотах і ґрунтуватися на засадах схожості. Спираючись на феміністичний доробок, вона пропонує перелік цінностей, до якого відносить емпіричну адекватність (точність), новизну, онтологічну гетерогенність, складність взаємодії, застосовність до людських потреб, дифузю або децентралізацію влади (Longino, 1995, p. 385).

Новизна та застосовність видаються самозрозумілими, а от решту цінностей слід дещо роз'яснити. Емпірична адекватність — це відповідність теорії емпіричним даним. Тобто, якщо

дані експериментів чи спостережень відповідають твердженням теорії, то вона є емпірично адекватною. Онтологічна гетерогенність — це врахування відмінностей між досліджуваними сутностями (як-от між різними індивідами чи навіть між індивідуальними зернинами кукурудзи) і прийняття рівності між ними (тобто протипага до ієрархізації, надання онтологічної пріоритетності). Це своєрідна протилежність схильності до абстрагування та ідеалізації. Складність взаємодії пов'язана з онтологічною гетерогенністю і полягає в тому, що перевагу віддають розгляду взаємодії між сутностями і процесами як обоїльної і пов'язаної з багатьма факторами, а не односпрямованої і однофакторної. А дифузія влади, як зауважує Г. Лонгіно, є практичною версією складності взаємодії і полягає у пріоритетності інтерактивних моделей над моделями домінування та підкорення (Longino, 1995, pp. 386–389).

Переосмислення об'єктивності

Поряд із переосмисленням ролі цінностей і відмови від ідеалу вільної від цінностей науки феміністична філософія передбачає також переосмислення поняття об'єктивності. Як зазначає американська філософія науки Евелін Брістер, існують дуже розмаїті феміністичні переосмислення об'єктивності, але спільним для них усіх є прагнення вдосконалити науку через викриття прихованих упереджень, надання підстав довіри до науки, а також кінцева мета «зміни епістемічної практики і спрямування вчених в бік формування теорій, які є істиннішими, повнішими та кориснішими для жінок і маргіналізованих інших» (Brister, 2018, p. 212). Також для феміністичних переосмислень об'єктивності характерна стурбованість упередженнями, пов'язаними із системним ігноруванням перспектив і потреб жінок та маргіналізованих груп (Brister, 2018, pp. 214–215).

Евелін Брістер зосереджується на переосмисленні об'єктивності Сандрою Гардінг і Гелен Лонгіно — важливими постатями у феміністичній епістемології та філософії науки, які репрезентують різні напрями (С. Гардінг — позиціонізм, Г. Лонгіно — емпіризм) та сфери впливу (у С. Гардінг — методологія соціальних наук, у Г. Лонгіно — феміністична філософія науки) (Brister, 2018, pp. 218–222). Розглянемо їхні підходи детальніше.

Американська дослідниця С. Гардінг вважає об'єктивність багатозначним поняттям, із яким пов'язані різні питання, як-от питання того, які

теми досліджувати, хто бере активну участь в ухваленні наукових рішень, які гіпотези і розвідки слід підтримувати у мультикультурних демократіях тощо. Філософія зауважує, що бажаним тут є розмаїття у сенсі поваги і цінування інтересів усіх громадян і громадянок та захисту політично й економічно найвразливіших груп (Harding, 2015, pp. ix–xi).

С. Гардінг проблематизує об'єктивність, пов'язану з ідеалом вільної від цінностей науки, оскільки на практиці наука сповнена андроцентричних і сексистських припущень. Викриття і подолання таких припущень було уможливлене феміністичним позиціонізмом, зокрема настановою починати дослідження з життя пригноблених груп, як-от жінок (Harding, 2015, pp. 27–30).

У виданій 1986 р. книжці *The Science Question in Feminism* («Питання науки у фемінізмі») С. Гардінг запропонувала концепт «сильної об'єктивності». Його суть полягає в тому, що недостатньо просто збільшувати масштаби й кількість досліджень, аби заповнити прогалини; треба ставити нові дослідницькі питання та розробляти нові методології, спроможні враховувати перспективи людей, зігнорованих традиційними підходами (Brister, 2018, pp. 216–217).

На думку С. Гардінг, «сильна об'єктивність» має низку переваг, зокрема реалістичні уявлення про формування наукового знання та опертя не на абстрактний ідеал, а на ефективні дослідницькі практики (Harding, 2015, p. 30). Як зазначає Е. Брістер, ключовою ідеєю «сильної об'єктивності» є те, що ми формуємо знання завжди щодо певних цілей, а цілі, своєю чергою, визначають, що і як ми досліджуємо; тож коли «початкове формулювання дослідницьких питань ігнорує інтереси та знання певних соціальних груп — чи, гірше, продукує знання, яке можна застосувати для подальшої маргіналізації, пригноблення та ізоляції їх від корисного знання — то вибір того, які явища досліджувати, може продукувати викривлений масив знань чи знання, яке передбачає упередження до своїх базових припущень» (Brister, 2018, p. 218).

Об'єктивність, на думку С. Гардінг, попри всю свою багатозначність має певне смислове ядро, і феміністична концепція «сильної об'єктивності» його дотримується. Йдеться передусім про те, що об'єктивне дослідження «має бути чесним зі свідченнями, чесним із власними критиками і чесним з найгострішою критикою, яку тільки можна уявити» (Harding, 2015, p. 33). Але для «сильної об'єктивності» є принциповим починати дослідження поза домінантними понятійними системами, тобто принаймні бути на

певній дистанції від домінуючих дослідницьких припущень і зацікавлень, щоби сформувати нову критичну перспективу. Оскільки перспективи панівних соціальних груп і так відображені у стандартних наукових практиках, слід звертатися до перспектив пригноблених груп, до перспектив, яких бракує (Harding, 2015, pp. 34–35).

З огляду на таку позицію, феміністична історіографія філософії загалом відповідає «сильній об'єктивності», адже вона власне й ставить дослідницькі питання, пов'язані з маргіналізованою в історіографії філософії групою (тобто з жінками) і формує нові перспективи, пов'язані з дослідженнями жіночого досвіду.

С. Гардінг також відповідає на типові непорозуміння щодо «сильної об'єктивності». Зокрема, цей підхід не передбачає, що претензії на знання від пригноблених груп завжди правильні і не підлягають коригуванню, а також що лише особи, належні до певної групи, спроможні сформувати відповідну дослідницьку позицію. Тобто для формування жіночої позиції, наприклад, необов'язково бути жінкою, але варто дослухатися до жінок і бути уважними до їхнього досвіду (Harding, 2015, pp. 40–42).

Важливим у контексті відмови від ідеалу вільної від цінностей науки та збереження об'єктивності є те, що згідно з такою феміністичною перспективою надійність знання не залежить від мотивації, тож якщо хтось умотивований феміністичними цінностями, то це не робить сформоване знання необ'єктивним. На підтвердження цієї тези С. Гардінг зазначає той факт, що більшість природничо-наукових досліджень умотивовані боротьбою з глобальним потеплінням, удосконаленням людського здоров'я, виробництвом ефективної зброї тощо, але ніхто не підважує результати таких досліджень через наявність подібних цілей (Harding, 2015, p. 44).

Наостанок С. Гардінг наводить тези, які є важливими для «сильної об'єктивності»: усвідомлення того, що об'єктивність динамічна і змінюється у процесі історії, що науки та суспільства конститууються і продукуються спільно, що існують різні наукові і технічні перспективи, що потрібне позитивне переосмислення ролі наукового втручання у суспільство (Harding, 2015, pp. 46–49).

Дещо інший підхід до осмислення об'єктивності увиразнює представниця феміністичного емпіризму Г. Лонгіно. Вона наполягає на тому, що ключовим фактором об'єктивності науки є її соціальний характер. Ця філософія розрізняє об'єктивність у сенсі точного опису фактів та об'єктивність як покладання на несуб'єктивні

й не випадкові критерії роботи з гіпотезами, прагнучи зосередитися на другому сенсі (Longino, 1990, p. 62).

Як і належить представниці емпіризму, Г. Лонгіно виходить із реалій формування наукового знання, міркуючи про об'єктивність. Зокрема, вона зауважує важливу в сучасній науці практику рецензування як таку, що спрямована забезпечувати об'єктивність соціальною науковою діяльністю. Філософія підкреслює, що метою рецензування є не лише перевірка даних і слушності висновків. Рецензування є процесом формування нового погляду на досліджуване явище, який може сприяти тому, щоб авторка чи автор певного твору переосмислили свою інтерпретацію даних, свої припущення. Зрештою, рецензування має засвідчити, що запропоновані авторами інтерпретації є вільними від суб'єктивних уподобань, тобто об'єктивними (Longino, 1990, pp. 67–69).

У світлі зазначеного підходу принципове значення для успішного формування наукового знання мають відкритість до критики і реагування на неї. За вченими як індивідами лишається право на суб'єктивні вподобання, цінності та мотиви, водночас їхній вплив на наукове знання має бути нівельований соціальною наукою. Втім, зазначимо, тут є і певні проблеми. Наприклад, практика рецензування може бути неефективною, якщо рецензент вдається до закидів, умотивованих певними упередженнями, а не виявленими недоречними інтерпретаціями чи некоректними даними. Можлива, звісно, й зворотна ситуація, коли текст не піддається присутній критиці або лишається поза увагою академічної спільноти, хоча формально стає частиною наукового знання.

До речі, Г. Лонгіно свідомо того, що через інтерсуб'єктивний (соціальний) характер продукування наукового знання успішне забезпечення об'єктивності передбачає певні умови. Наприклад, вона звертає увагу на те, що хоча для науки важливі не лише позитивні, а й негативні результати, чимало наукових журналів уникають оприлюднення останніх, що применшує значення критики щодо формування нового знання (Longino, 1990, p. 80).

Зрештою, об'єктивність для Г. Лонгіно має ступені (щось може бути більш або менш об'єктивним), а для забезпечення максимальної об'єктивності вона пропонує дотримуватися чотирьох критеріїв, якими вважає: 1) визнані шляхи критики свідчень, методів, припущень і міркувань; 2) спільні стандарти, до яких можна апелювати під час критики; 3) реакцію спільно-

ти на критику; 4) рівність інтелектуального авторитету. Щодо визнаних шляхів критики йдеться про наукові конференції, журнали та інші форми того, що стосується апробації наукового дослідження. Спільні стандарти, про які говорить філософія, передбачають певне спільне тло для вчених, які перебувають на різних позиціях у процесі критики. До цього тла належать, зокрема, емпірична адекватність, сумісність із визнаними теоріями, надійність як дороговкази тощо. Реакція спільноти стосується потреби в тому, щоб унаслідок критичної дискусії відбулися зміни, які можуть втілюватись у змістах навчальних курсів, розподілі грантів і гнучкості панівних поглядів на світ. Рівність інтелектуального авторитету означає, що не має бути культури репресій і замовчування альтернативних позицій чи створення певних умов, які віддаватимуть перевагу певним науковим позиціям. Для ефективного забезпечення об'єктивності також важливо, щоб спільнота не була гомогенною, тобто щоб у ній були люди з різними базовими припущеннями, адже інакше певні припущення можуть лишатися поза критикою тільки тому, що їх поділяє загал (Longino, 1990, pp. 76–80).

Як і у випадку з С. Гардінг, переосмислення об'єктивності Г. Лонгіно цілком сумісне з феміністичною історіографією філософії. Філософія науки наполягає на тому, що люди мають право дотримуватися власних переконань, цінностей і мотивацій, тож за такої позиції феміністичні мотиви переосмислення історико-філософського канону чи пошуку та реабілітації філософії є цілком виправданими. А об'єктивність досліджень тут має забезпечуватися не відсутністю індивідуальної ангажованості, а взаємодією з дослідницями і дослідниками з різними поглядами стосовно запропонованих інтерпретацій чи віднайдених постатей. Це реалізується, зокрема, через дискусії під час конференцій, рецензування статей фаховими журналами тощо.

Інший варіант феміністичного переосмислення об'єктивності пропонує американська філософія біології Елізабет Ллойд (Lloyd, 1995b). Вона виокремлює в об'єктивності чотири взаємопов'язані сенси, якими є відстороненість, публічна доступність, незалежність від нас і реальне існування (Реально Реальне). Відстороненість означає відсутність точки зору, неупередженість. Публічна доступність передбачає можливість (а подекуди й обов'язковість) спостереження певного явища для третьої особи. Незалежність означає, що щось існує автономно від нас як суб'єктів пізнання. Реальне існування справді

увиразнює те, якими речі є насправді. Е. Ллойд звертає увагу на те, що ці чотири сенси стосуються різних речей: відстороненість є властивістю знавця, незалежність і публічність є відношеннями між знавцями і реальністю, а Реально Реальне є статусом того, що існує. Вона наводить кілька прикладів, щоби продемонструвати відмінність між чотирма зазначеними сенсами. Зокрема, «моя свідомість Реально Реальна, але вона не є безпосередньо доступним публічним явищем, я не можу від неї відсторонитися, але вона існує незалежно для усіх», тоді як «квіти — публічні, існують незалежно від нас як знавців та є Реально Реальними» (Lloyd, 1995b, pp. 353–355).

Перебуваючи в опозиції до «онтологічної тиранії», тобто уявлення про те, що Реально Реальне є повністю досяжним чи пізнаваним через публічну доступність і за умов належної відстороненості, Е. Ллойд убачає його джерело в ранньомодерній філософії, зокрема у розподілі на первинні (реальні) та вторинні (не Реально Реальні) якості, хоча зауважує, що тодішні філософські погляди були тісно зав'язані на релігійних переконаннях, згідно з якими Бог створив світ «як непорушну математичну систему». Онтологічна тиранія у розумінні об'єктивності зазвичай пов'язана із переконанням, що існує лише один істинний опис світу, до якого ми зрештою прийдемо (Lloyd, 1995b, pp. 356–359).

Надалі філософія аналізує погляди на реальність і об'єктивність різних відомих філософів, як-от Чарльза Пірса і Томаса Нагеля, зазначає їхні способи відходу від онтологічної тиранії через вагомість інтересів наукової спільноти і реальність залежних від нас явищ, та зауважує, що тому несправедливо користуватися подвійними стандартами і звинувачувати феміністок у недостатній відданості ідеї об'єктивності, хоча відхід від онтологічної тиранії властивий не лише їм (Lloyd, 1995b, pp. 363–373). Варто зауважити, що тут її метою не є стратегія «як щодо» (*whataboutism*), тобто переведення стрілок на когось іншого; вона, навпаки, намагається обґрунтувати, що відмова від переконання у повній пізнаваності Реально Реального та віри у єдиний істинний опис світу є виправданою і доволі поширеною не лише у феміністичній філософії, а й поза нею. Е. Ллойд підсумовує тезою, що якщо ми відмовляємося від онтологічної тиранії, то можливе існування різних категорій і законів для істинних описів всесвіту, і що «реальність не силкує ідеальне знання набувати єдиної, унікальної форми» (Lloyd, 1995b, p. 374).

Цінність переосмислення об'єктивності, запропонованого Е. Ллойд, полягає у тому, що

вона звертає увагу на декілька різних значень цього терміна, вибудовує містки між феміністичною і нефеміністичною теоретичною філософією та обґрунтовує те, що немає потреби у відданості онтологічній тиранії задля збереження об'єктивності.

Іншою філософією, яка зосереджується на плюралізмі сенсів об'єктивності, є Гезер Дуглас. Вона зазначає, що спільним для різних ужитків терміна «об'єктивність» є переконання у тому, що йдеться про таке, що заслуговує на загальну довіру, а втім об'єктивність є комплексним явищем і працює по-різному (Douglas, 2009, pp. 115–116). Тож Г. Дуглас пропонує розглянути сім різновидів об'єктивності, хоча й не вважає цей перелік вичерпним. Філософія пише про маніпульовану, збіжну, відсторонену, ціннісно-нейтральну, процедурну, узгоджену та інтерактивну об'єктивність. Усі ці різновиди є синергійними; посилюючи один одного, вони підвищують ступінь об'єктивності.

Маніпульована об'єктивність, зокрема, стосується надійності використання певного об'єкта (коли наші очікування від властивостей води чи склянки справджуються). Збіжна об'єктивність пов'язана з ситуацією, коли різні спостереження чи методи ведуть до одного результату. Відсторонена об'єктивність стосується потреби у певній дистанції між знавцем і предметом дослідження (Douglas, 2009, pp. 117–122). Замість вільної від цінностей об'єктивності (як заборони впливу цінностей на дослідження) Г. Дуглас пропонує ціннісно-нейтральну об'єктивність як потребу в балансі та обмеженні ролі цінностей у процесі дослідження: вони не мають бути замінником свідчень (*evidence*) чи способом уникнути незручних свідчень, проте для них є місце в аналізі непевності, потребі прийняття певних дослідницьких рішень, урахуванні дослідницьких інтересів. Водночас філософія передбачає й певні винятки з ціннісної нейтральності: наприклад, маємо моральні підстави відмовитися від сексистських і расистських цінностей (Douglas, 2009, pp. 122–124).

Останні три види об'єктивності, зазначені Г. Дуглас, стосуються соціальних процесів: процедурна об'єктивність означає, що результат соціального процесу завжди однаковий, узгоджена об'єктивність полягає у згоді компетентних спостерігачів стосовно певного питання (інтерсуб'єктивна складова), а інтерактивна об'єктивність передбачає активну взаємодію вчених, суперечки та аналіз різних версій і формування спільної позиції. Важливим чинником інтерактивної об'єктивності філософія вважає розма-

їття, адже згода, досягнута в межах групи однодумців, може містити невідрефлексовані упередження, які не всі поділяють. Підсумовуючи, Г. Дуглас висловлює переконання в тому, що відмова від ідеалу вільної від цінностей науки не є загрозою як для жодного із зазначених різновидів об'єктивності, так і для об'єктивності наукового дослідження загалом (Douglas, 2009, pp. 125–132).

Варто зазначити, що позиція Г. Дуглас особливо цікава тим, що вона виокремлює найбільшу кількість значень об'єктивності, не відкидаючи жодного з них і стверджуючи, що потребує уточнення лише ціннісна нейтральність, щоб усі різновиди об'єктивності були сумісними з феміністичною відмовою від ідеалу вільної від цінностей науки.

Загалом проаналізовані позиції феміністичних філософінь щодо об'єктивності демонструють, що феміністична філософія не спрямована на відмову від об'єктивності як такої, а покликана лише переосмислити і розтлумачити сутність об'єктивності, покладаючись на різні способи її розуміння.

Феміністична методологія

Як критика ідеалу вільної від цінностей науки, так і феміністичне переосмислення об'єктивності певною мірою допомагають зрозуміти феміністичні дослідницькі настанови. Однак з'ясування сутності феміністичного підходу до дослідження потребує докладнішого розгляду феміністичної методології.

Американська філософія науки Шерон Кресноу, аналізуючи питання феміністичної методології та методів, послуговується термінологією демаркацією С. Гардінг, згідно з якою метод — це «техніки збирання свідчень», а методологія — це «теорія або аналіз того, як має відбуватися дослідження» (Crasnow, 2023). Вона зазначає, що немає підстав вважати, що існують виразно феміністичні методи, адже феміністичні дослідження зазвичай послуговуються багатьма методами, зокрема комбінаціями кількісних і якісних методів. Водночас є виразно феміністичні елементи методології, з-поміж яких ключовою є настанова починати дослідження із життя жінок, але важливу роль також відіграє свідомий відбір методів, які будуть доречними з огляду на життя тих, кого досліджують, увага до гендерованого розподілу влади і доступу до засобів виробництва знання, а також само-рефлексія стосовно методів, інструментів аналізу, припущень (Crasnow, 2023).

Ш. Кресноу згадує американську феміністичну соціологиню Джої Спрейг, яка написала книжку про феміністичні методології. Соціологиня стверджує, що феміністки не погоджуються між собою з багатьох питань, але мають консенсус щодо розуміння двох речей: 1) гендер, «у взаємодії з іншими формами соціальних відносин, як-от расою/етнічністю, класом, спроможністю (ability) та нацією є ключовим організатором соціального життя»; 2) недостатньо усвідомлювати, як працює світ, потрібно вчиняти дії, які «зроблять соціальний світ рівноправнішим» (Sprague, 2016, р. 3). Це загальні настанови, яким мають відповідати феміністичні методології. Проте методологія і сама не є найзагальнішим щаблем, адже базується на епістемології і деталізує те, що з неї випливає (Sprague, 2016, р. 5).

Вартими уваги видаються й методологічні рефлексії Дж. Спрейг щодо соціології, які уточнюють зміст власне методології. Зокрема, вона звертає увагу на поширені у соціології припущення стосовно поділу суспільств на традиційні і сучасні, дихотомію публічного і приватного, почасти несерйозне ставлення західної академічної спільноти до ролі релігійності у соціальних процесах, а також розбіжності у дослідницьких питаннях про привілейованих і непривілейованих осіб (Sprague, 2016, pp. 10–14). Соціологиня зазначає, що сам засіб фреймування як логічна дихотомія отримав найбільше критики від феміністок, адже логічні дихотомії не постають із досвіду, який увиразнює радше певні спектри, а не чіткі опозиції (Sprague, 2016, pp. 16–17).

Інший засіб фреймування, який підлягає феміністичній критиці — це абстрактний індивід, як-от «раціональна людина», яка ставить певні цілі й досягає їх, хоча цей образ ігнорує обов'язок піклування про інших, перетини між різними соціальними характеристиками (раса, гендер, клас тощо) та загалом контекст соціальних відносин, у яких перебувають індивіди (Sprague, 2016, pp. 19–21). З логічною дихотомією та абстрактною індивідуацією пов'язаний ще один засіб, який критикують феміністки, маючи на увазі об'єктивацію, тобто ставлення до людей (а також і до нашої планети і всього живого на ній) як до об'єктів, що уможлиблює експлуатацію (Sprague, 2016, pp. 22–23).

Певні проблеми методологічного характеру Дж. Спрейг пов'язує також із не завжди коректним оприлюдненням результатів наукових досліджень в академічних публікаціях. Поширені практики застосування вузькоспеціалізованої

термінології, абстрагування від спостережень на користь категоризації, незацікавлений тон (без емоцій чи переживань), ієрархічність типів публікацій (згідно з якою стаття в академічному журналі є значно важливішою, ніж у науково-популярному виданні, наприклад) і викладання (зокрема, більша престижність викладання старшим курсам порівняно з молодшими) мають негативні наслідки та потребують критичного переосмислення (Sprague, 2016, pp. 24–29).

Щодо конкретних феміністичних настанов, то Дж. Спрейг спирається передусім на епістемологію позиціонізму С. Гардінг і формулює низку питань, важливих для феміністичної методологічної стратегії. Ідеться, зокрема, про те, з чийх життів, потреб та інтересів ми починаємо дослідження, чий питання ставимо, які відповіді вважаємо адекватними тощо (Sprague, 2016, р. 93).

Варто зазначити, що епістемологія С. Гардінг склала підґрунтя для розбудови практичних настанов феміністичної методології не лише у працях Дж. Спрейг. Наприклад, на концепцію сильної об'єктивності цієї філософині спиралися також британські соціологині Керолін Рамазаноглу і Дженет Голанд (Brister, 2018, р. 218). Наголошуючи розмаїтість фемінізму, а отже брак чітких меж і змісту феміністичної методології, вони нагадують, що фемінізм передбачає передусім спільні інтереси жіноцтва та обґрунтування емансипації (Ramazanoglu & Holland, 2002, р. 7). Тож навіть за браком питомо феміністичних технік дослідження чи питомо феміністичної онтологічної та епістемологічної позицій виразним для феміністичної методології є те, що вона «сформована феміністичною теорією, політикою та етикою і вкорінена у жіночий досвід» (Ramazanoglu & Holland, 2002, pp. 15–16).

К. Рамазаноглу та Дж. Голанд аналізують різні феміністичні здобутки і переконання, зокрема увагу до соціального характеру продукування знання, сумнів щодо можливості єдиного істинного опису соціальної реальності, підваження позірної неупередженої позиції стандартних наукових практик як андроцентричної і насправді упередженої тощо (Ramazanoglu & Holland, 2002, pp. 57–58). Особливістю феміністичних методологій ці авторки вважають переконаність у несправедливості певних «нерівностей чи станів гендерованої соціальної організації» і неприйнятності відповідних владних відносин (Ramazanoglu & Holland, 2002, р. 140). Дуже важливими аспектами феміністичного знання вони називають також розуміння «реалій гендерованих життів» і спроможність їх тран-

сформувати бодай на рівні невеликого дослідження. Феміністки згодні застосовувати наукові методи задля отримання належних пояснень щодо гендерованого існування, віддані розумним аргументам і потребі обґрунтовувати те, що претендує на статус знання, але не приховують сподівань щодо підваження несправедливих владних відносин та прагнень зрозуміти спільне і відмінне у «гендерованому соціальному існуванні» (Ramazanoglu & Holland, 2002, pp. 163–165).

Оскільки розглянуті вище приклади методологічних рефлексій стосуються передусім соціальних наук, варто звернути увагу і на аналіз Е. Ллойд, який стосується філософії та природничих наук. На її думку, фемінізм розширює філософський інструментарій і просуває вперед філософську практику, даючи змогу зазначати та аналізувати вплив гендеру і статі у філософських дискусіях (Lloyd, 1995a, pp. 190–192). Передусім вона говорить про феміністичні «методи» (хоча з огляду на розглянуті вище розрізнення соціологінь було би доречніше вжити термін «методологія») і про їхній потенціал привернення уваги до низки питань. Мова йде про хибні припущення щодо статі і гендеру у філософських аргументах (помилкові твердження, явний сексизм і сексистські наслідки тверджень), переоцінювання і недооцінювання гендеру (оперування фемінним і маскуліним у філософських теоріях, андроцентризм) та викриття позірної нейтральності, за якою ховається сексизм (Lloyd, 1995a, p. 193).

Як докази позитивного впливу феміністичних методів на розвиток наукового знання Е. Ллойд наводить приклади із трансформації приматології та медицини (Lloyd, 1995a, pp. 194–196). Варто зауважити, що вплив фемінізму на різні науки (біологію, археологію, історію, антропологію, соціологію тощо) проаналізовано у багатьох сучасних дослідженнях (Пугач, 2021, с. 45–61).

Філософія біології також наводить певні роз'яснення щодо феміністичної методології, відповідаючи на поширені закиди у бік фемінізму. Зокрема, аналізуючи закид, буцімто феміністичні студії сповідують ідеологічні цілі, тоді як наука прагне істини, а отже, розглядаючи буцімто конфліктні стосунки фемінізму з цілями науки, вона зауважує, що ці закиди можна розуміти як звинувачення феміністок у застосуванні ідеологічних критеріїв замість наукових, запереченні наукових стандартів та антинауковості. У відповідь вона зазначає, що феміністки обстоюють відкриту комунікацію, критичність, прагнення вдосконалити продукування наукового знання і підвищити стандарти науковості. Як

приклад вона наводить поширений феміністичний аргумент щодо захоочення розмаїття в рамках наукової спільноти задля більшої кількості робочих гіпотез і кращого їхнього аналізу (Lloyd, 1995a, pp. 198–206). По суті, аналіз Е. Ллойд підсумовує викладені вище міркування феміністичних філософінь щодо об'єктивності та їхню критику ідеалу вільної від цінностей науки. Її міркування демонструють також тісний взаємозв'язок критики ідеалу, переосмислення об'єктивності та феміністичної методології, адже перше і друге дають настанови та основні ідеї для третьої.

Висновки

Ідеал вільної від цінностей науки спирається на уявлення про вчених як абстрактних індивідів, а наукової спільноти — як ізольованої від суспільства. Феміністична критика і відмова від цього ідеалу вмотивована емпірично: цей ідеал далекий від реальності, адже вчені є членами суспільства, і як усі живі люди мають власні переконання та цінності, а діяльність наукової спільноти може мати значні наслідки для суспільства в цілому. Отже, замість відмови від цінностей, яка є нереалістичною, а також звільняє вчених від моральної відповідальності, потрібно враховувати і відрефлексовувати цінності, щоб контролювати їхній вплив на наукові дослідження і формування наукового знання.

Феміністичні переосмислення об'єктивності не мають на меті спростувати важливість цього поняття і цінності об'єктивності для наукових досліджень. Вони спрямовані на те, щоб краще зрозуміти, у чому полягає об'єктивність досліджень і як їх удосконалити, виявляючи приховані упередження у позірній незаангажованій позиції. Для дотримання об'єктивності феміністичні філософіні пропонують охопити цим терміном заповнення прогалін наукового знання, постановку нових дослідницьких питань (зокрема тих, що враховуватимуть перспективи маргіналізованих груп), відкритість до критики та ефективного реагування на неї, розуміння соціального характеру знання, визнання можливості кількох рівноцінних (однаково істинних із погляду відповідності реальному стану речей) наукових описів явищ та динамічності й багатозначності самого терміна. Разом із тим лишається важливим дотримання стандартів академічної доброчесності (зокрема заборона викривлення та фальсифікації даних).

Не існує феміністичного методу, проте є певні настанови, характерні для феміністичної

методології. До них належать дослідницька увага до жіночого досвіду, до ролі статі та гендеру в розподілі влади, саморефлексія щодо методів і припущень, прагнення зробити світ справедливим. Характерними також є відмова від дихотомій, уникання надмірних узагальнень і спрощень у поясненні складних соціальних процесів. Проводячи дослідження, потрібно ставити питання про те, з чіх потреб та інтересів ми виходимо, чому та які саме питання ми ставимо, чиє осмислення досвіду ми вважаємо авторитетним та чому, з якої позиції ми займаємося певними дослідницькими питаннями. Важливим є також викриття андроцентричних чи

сексистських упереджень у дослідженнях і пропонування альтернативних пояснень.

Підсумовуючи, можна виділити такі ключові ознаки феміністичного підходу до наукового дослідження: увага до жіночого досвіду і ролі цінностей у формуванні та застосуванні наукового знання, перевага врахування деталей і складності явища над спрощенням та узагальненням, вимога розмаїття в рамках наукової спільноти задля кращого контролю над впливом упереджень на зміст і результати досліджень, переконаність у сумісності об'єктивності з ціннісною ангажованістю, відкритість до критики та само-рефлексія.

Список посилань

- Пугач, В. (2021). *Осмислення науки в аналітичній феміністичній філософії* [Магістерська робота]. Національний університет «Києво-Могилянська академія». <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/31809f52-9935-4af2-883b-8898844dd7bb>.
- Brister, E. (2018). Objectivity in Science: The impact of feminist accounts. In P. Garavaso (Ed.), *The Bloomsbury Companion to Analytic Feminism* (pp. 212–235). Bloomsbury Academic.
- Carrier, M. (2012). Values and Objectivity in Science: Value-ladenness, pluralism and the epistemic attitude. *Science & Education*, 22 (10), 2547–2568. <https://doi.org/10.1007/s11191-012-9481-5>.
- Crasnow, S. (2023). *Feminist Perspectives on Science*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/feminist-science/>.
- Douglas, H. (2009). *Science, Policy, and the Value-Free Ideal*. University of Pittsburgh Press.
- Garry, A., Khader, S., & Stone, A. (Eds.). (2017). *The Routledge Companion to Feminist Philosophy*. Routledge.
- Harding, S. (2015). *Objectivity and Diversity: Another logic of scientific research*. University of Chicago Press.
- Hume, D. (2003). *A Treatise of Human Nature*. Project Gutenberg.
- Kincaid, H., Dupre, J., & Wylie, A. (Eds.). (2007). *Value-Free Science?: Ideals and illusions*. Oxford University Press.
- Lloyd, E. (1995a). Feminism As Method: What scientists get that philosophers don't. *Philosophical Topics*, 23 (2), 189–220. <https://doi.org/10.5840/philtopics199523214>.
- Lloyd, E. (1995b). Objectivity and the Double Standard for Feminist Epistemologies. *Synthese*, 104 (3), 351–381. <http://www.jstor.org/stable/20117438>.
- Longino, H. E. (1990). *Science as Social Knowledge: Values and objectivity in scientific inquiry*. Princeton University Press.
- Longino, H. E. (1995). Gender, politics, and the theoretical virtues. *Synthese*, 104 (3), 383–397. <https://doi.org/10.1007/bf01064506>.
- Ramazanoglu, C., & Holland, J. (2002). *Feminist Methodology: Challenges and choices*. Sage Publications.
- Reiss, J., & Sprenger, J. (2020). *Scientific Objectivity*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/scientific-objectivity/>.
- Rooney, P. (1992). On Values in Science: Is the epistemic/non-epistemic distinction useful? *PSA: Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association*, 1, 13–22. <https://doi.org/10.1086/psaprocbienmeetp.1992.1.192740>.
- Sprague, J. (2016). *Feminist Methodologies for Critical Researchers*. Rowman & Littlefield.
- Longino, H. E. (1990). *Science as Social Knowledge: Values and objectivity in scientific inquiry*. Princeton University Press.
- Longino, H. E. (1995). Gender, politics, and the theoretical virtues. *Synthese*, 104 (3), 383–397. <https://doi.org/10.1007/bf01064506>.
- Puhach, V. (2021). *Osmyslennia nauky v analitychnii feministychnii filosofii* [Comprehension of Science in Analytic Feminist Philosophy] [Master's Thesis]. National University of "Kyiv-Mohyla Academy". <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/31809f52-9935-4af2-883b-8898844dd7bb> [in Ukrainian].
- Ramazanoglu, C., & Holland, J. (2002). *Feminist Methodology: Challenges and choices*. Sage Publications.
- Reiss, J., & Sprenger, J. (2020). *Scientific Objectivity*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/scientific-objectivity/>.
- Rooney, P. (1992). On Values in Science: Is the epistemic/non-epistemic distinction useful? *PSA: Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association*, 1, 13–22. <https://doi.org/10.1086/psaprocbienmeetp.1992.1.192740>.
- Sprague, J. (2016). *Feminist Methodologies for Critical Researchers*. Rowman & Littlefield.

Veronika Puhach

FEATURES OF FEMINIST APPROACH TO SCIENTIFIC RESEARCH

Feminist philosophy is one of the leading areas of contemporary philosophy. It has been actively developing over decades and has significant contributions in various areas of theoretical and practical philosophy. Feminist philosophy of science is particularly interesting, as it is primarily responsible for feminist formulations of basic methodological statements of feminist approach to scientific research. The goal of this article is to determine the main features of feminist approach to scientific research. In order to achieve this goal, the article analyzes the main ideas of feminist philosophy of science regarding the criticism of the ideal of value-free science, reviewing and rethinking the meaning of objectivity, and reflections on feminist methodology. Accordingly, the article consists of an introduction, three parts, and conclusion. The first part is dedicated to the causes and effects of feminist criticism of the value-free ideal of science. In the second part, feminist reflections about objectivity are outlined, drawing on the views of such prominent feminist philosophers as Sandra Harding, Helen Longino, Elisabeth Lloyd, and Heather Douglas. The relevance of these reflections for feminist historiography of philosophy is also noted. The third part addresses the question of whether there is a feminist method and explores the traits and typical properties of a feminist methodology. In conclusion, the main features of feminist approach to scientific research are formulated. These include attention to the role of values in producing and applying scientific knowledge, a preference to explanations that account for details and complexity over simplification and generalization, consideration of women's experience, consideration of usefulness of diversity within scientific communities to mitigate assumptions and prejudices, belief in compatibility of objectivity and value-ladenness, openness to criticism, and self-reflection.

Keywords: philosophy, science, methodology, method, feminist philosophy, objectivity, values, historiography of philosophy.

Матеріал надійшов 18.02.2024

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)